

RƏQƏMSAL İQTİSADİYYATDA İQTİSADI BƏRABƏRSİZLİK PROBLEMİNƏ YANAŞMALAR

Həbibə CABBAROVA

Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyinin
İqtisadi Elmi Tədqiqat İnstitutu, böyük elmi işçi
habiba.cabbarova.99@mail.ru

XÜLASƏ

Məqalənin yazılmasında məqsəd rəqəmsallaşmanın iqtisadi təsirini - onun iqtisadi inkişafa necə təsir etdiyini və mövcud bərabərsizlikləri necə dərinləşdirdiyini – araşdırmaqdır. Bu siyasətçilər üçün yeni iqtisadi mühitdə düzgün qərarların qəbulu üçün önəmlidir. Məqalədə rəqəmsallaşmanın sosial-iqtisadi təsirlərinə, global bərabərsizlik üzrə son tendensiyalara baxılıb, alınan nəticə rəqəmsallaşmanın bərabərsizliyə təsiri ilə bağlı yanaşmaları tədqiq etməyə istiqamətlənib.

Açar sözlər: rəqəmsal iqtisadiyyat, gəlir bərabərsizliyi, iqtisadi bərabərsizlik, Kuznets əyrisi, rəqəmsal fərqliliklər, Şumpeter

APPROACHES TO ECONOMIC INEQUALITY PROBLEM IN THE DIGITAL ECONOMY

Habiba JABBAROVA

The Economic Scientific Research Institute
under Ministry of Economy of The Azerbaijan
Republic, senior research fellow
habiba.cabbarova.99@mail.ru

ABSTRACT

The purpose of this article is to explore the dual impact of digitalization—how it influences economic development and deepens existing inequalities. This is important for policymakers to make informed decisions in the new economic environment. The article examines the socio-economic effects of digitalization and the latest trends in global inequality, with the findings aimed at investigating approaches to the impact of digitalization on inequality.

Keywords: digital economy, income inequality, economic inequality, Kuznets curve, digital divides, Schumpeter

ПОДХОДЫ К ПРОБЛЕМЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО НЕРАВЕНСТВА В ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

Хабиба ДЖАББАРОВА

Экономического Научного Исследовательского Института при
Министерстве экономики Азербайджанской Республики,
старший научный сотрудник
habiba.cabbarova.99@mail.ru

АННОТАЦИЯ

Цель данной статьи — исследовать двойное влияние цифровизации: как она воздействует на экономическое развитие и углубляет существующие неравенства. Это важно для того, чтобы политики могли принимать обоснованные решения в новой экономической среде. В статье рассматриваются социально-экономические эффекты цифровизации и последние тенденции глобального неравенства, а полученные результаты направлены на исследование подходов к влиянию цифровизации на неравенство.

Ключевые слова: цифровая экономика, доходное неравенство, экономическое неравенство, кривая Кузнецца, цифровые разделения, Шумпетер

GİRİŞ

Dördüncü sənaye inqilabının nəticəsi olaraq ortaya çıxan rəqəmsal iqtisadiyyat, ənənəvi biznes modellərini və iqtisadi qarşılıqlı əlaqələri əsaslı şəkildə yenidən formalaşdırır. Rəqəmsallaşmanın təsirinin yaratdığı dəyişikliklər iqtisadi inkişaf və effektivlik üçün bənzərsiz imkanlar təqdim edir, lakin eyni zamanda iqtisadi bərabərsizlik və rəqəmsal fərqliliklərə dair problemləri də ortaya qoyur. Rəqəmsal texnologiyalara çıxışda qeyri-bərabərliklər, təhsil və bacarıq səviyyələrindəki fərqlər, həmçinin iqtisadi və sosial müxtəlifliklər, rəqəmsal iqtisadiyyatın gətirdiyi faydalardan bərabər şəkildə yararlanma bilməyən qrupların yaranmasına səbəb olur. Bu bərabərsizliklər, müxtəlif sosial təbəqələr arasında iqtisadi fərqliliklərin artmasına və sosial ədalətin təhdid olunmasına gətirib çıxarır.

İqtisadi bərabərsizlik iqtisadiyyata müxtəlif yollarla zərər vurur. Aşağı gəlirli ailələrin biznesə və ya təhsilə sərmayə qoymasını çətinləşir. Yüksək

bərabərsizlik kontekstində, varlı insanlar dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən təhsil və səhiyyə sistemindən imtina edərək, daha keyfiyyətli özəl xidmətlərdən istifadə etməyi seçirlər. Zənginlərin özəl təhsil və səhiyyə xidmətlərini seçmələri ictimai təhsil və səhiyyə xidmətlərinin səviyyəsini aşağı salır. İqtisadi bərabərsizliyin yüksək səviyyəsi ilə fərqlənən Latın Amerikasında təhsil xidmətlərinə belə qeyri-bərabər çıxış gəlir bərabərsizliyinin əsas səbəbi hesab edilir. Keyfiyyətli təhsilə əlçatanlıq üzrə fərqliliklər sosial-iqtisadi mobilliyin qarşısını alır və insanların cəmiyyət daxilində irəliləmək imkanlarını məhdudlaşdırır. (Dünya Sosial Hesabatı, 2020)

Rəqəmsal iqtisadiyyatın iqtisadi bərabərsizliyə təsirinin qiymətləndirilməsi, ölkədə dayanıqlı və inklüziv iqtisadi inkişafın təmin olunması üçün mühüm amildir. Bu əlaqənin dərinlən təhlil edilməsi dövlət siyasətlərinin rəqəmsal transformasiya prosesində sosial ədalətin qorunması və iqtisadi inkişafın bütün təbəqələr üçün faydalı olmasını təmin edəcək tədbirlərin müəyyənəşdirilməsinə kömək edəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT İCMALI

Hazırkı iqtisadi ədəbiyyatda rəqəmsallaşmanın iqtisadi-sosial təsirləri haqqında həm pozitiv, həm də neqativ fikirlər yer almaqdadır. Rəqəmsallaşmanın müsbət cəhətlərini vurğulayan xüsusən neoliberal görüşlər və onun yaratdığı dəyişikliklərə ehtiyatla yanaşan mühafizəkar ideyalar mövcuddur. Pozitiv tərəfdən baxıldıqda rəqəmsallaşma iqtisadi artıma səbəb olur və yeni gəlir imkanları yaradır. Lakin rəqəmsal fərqliliklər səbəbindən texnologiyaların əhali qruplarına bərabər əlçatan olmaması və rəqəmsal bacarıqlarda fərqliliklər gəlir bərabərsizliyi yaradır.

Rəqəmsallaşmanın yaratdığı iqtisadi imkanların və faydaların global səviyyədə və dövlətlər daxilində nə dərəcədə bərabər paylanması da kifayət qədər əhəmiyyətli bir sualdır. Rəqəmsallaşmanın müsbət və ya mənfi təsirləri haqqında yazılsa da, məhz rəqəmsallaşma və gəlir bərabərsizliyi arasındakı əlaqəni ətraflı izah etməyə fokuslanan nəzəriyyələr və bu əlaqəni qiymətləndirən indeks və metodologiyalar azlıq təşkil edir.

Sözgedən mövzu ilə bağlı ən son Goldin və Katz (2009), Acemoğlu və Autor (2011), Piketty (2014), Acemoğlu və Restrepo (2022) kimi tədqiqatçılar rəqəmsal texnologiyalar, xüsusən süni intellekt (AI) və big datanın inkişafının gəlirlərdəki bərabərsizliyi daha da artıracağına dair ciddi

narahatlıqlarını yazılarında bildirmişlər. Məqalədə qeyd olunan müəlliflərin fikirlərinin araşdırıldığı bir çox tədqiqat işlərinə istinad edilmişdir.

METODOLOGİYA

Məqalədə global gəlir bərabərsizliyində son göstəricilərin, rəqəmsal fərqliliklərin, rəqəmsallaşmanın təsirlərinin təhlili əsasında rəqəmsal iqtisadiyyat çərçivəsində gəlir bərabərsizliyi probleminə nəzəri yanaşmalar irəli sürülmüdü. Araşdırmada Dünya Bərabərsizlik Hesabatındakı rəqəmlərdən istifadə olunmuş, nəzəri hissənin əsasını bu mövzuda müxtəlif jurnallarda çap edilmiş məqalələrdən əldə edilmiş ideyaların ümumiləşdirilməsi əsasında müəllifin baxışları təşkil etmişdir. Sözügedən mövzuda yerli araşdırmalar azlıq təşkil etdiyindən məqalədə beynəlxalq nəşrlərdə çap edilmiş yazılara istinad edilmişdir.

RƏQƏMSAL İQTİSADİYYAT VƏ RƏQƏMSALLAŞMANIN SOSIAL-İQTİSADI TƏSİRLƏRİ

Rəqəmsal iqtisadiyyat rəqəmsal informasiya texnologiyalarının biznesə və iqtisadi mühitə integrasiyası, ənənəvi biznes proseslərinin rəqəmsallaşması ilə milyonlarla insan, biznes, texnologiya və datanın bir-birilə əlaqəsi nəticəsində formalaşan iqtisadiyyatdır. O, informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafının baş verdiyi rəqəmsal inqilabın – dördüncü sənaye inqilabının məhsuludur.

Rəqəmsal iqtisadiyyat informasiyaya, innovasiyalara, yaradıcılığa, öyrənməyə, qeyri-maddi aktivlərə, əqli mülkiyyətə, materiallıqdan uzaqlaşib ideyalara əsaslanaraq iqtisadi potensialın artımına istiqamətlənir. Belə iqtisadiyyat resurs əsaslı iqtisadiyyatdan fərqli olaraq biliyə və yaradıcılığa əsaslanır. Ənənəvi iqtisadiyyatın məqsədini resursları məhsul və xidmətlərə çevirmək təşkil edirdisə, yeni nəsil rəqəmsal iqtisadiyyat material əsaslı olmayıb, intellektual kapital və informasiya onun əsasını təşkil edir. Rəqəmsal iqtisadiyyatın sürətlə inkişafı özünü ictimai həyatın müxtəlif sahələrində baş verən aşağıdakı dəyişiklər vasitəsilə göstərir:

1. Elektron ticarətin inkişafı və elektron ticarətə imkan yaradan “Amazon”, “Alibaba”, “eBay” kimi platformalarının geniş yayılması;
2. Sosial medianın istifadəsinin geniş yayılması nəticəsində kommunikasiyanın və məhsulların reklamının asanlaşması;

3. İstehsal və əməyin təşkilinin yeni formalarının yaranması;
4. Uzaqdan iş təcrübəsinin geniş yayılması;
5. Süni intellekt və avtomatlaşma proseslərinin inkişafı;
6. Rəqəmsal ödəniş və kiptovalyutaların inkişafı;
7. Rəqəmsal əyləncə platformalarının geniş istifadəsi;
8. Teletibbin inkişafı (Kahal & Singh, 2005).

Rəqəmsallaşmanın ictimai həyatın müxtəlif sahələrinə nüfuz etməsi nəticəsində yaranan dəyişikliklər iqtisadi və sosial münasibətlərə bu və ya digər dərəcədə öz təsirini göstərir. Həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə rəqəmsallaşmanın iqtisadi inkişafa və insan rifahına təsiri məsələsi gündəmdə olan aktual bir mövzudur. Belə ki, rəqəmsallaşmanın iqtisadi həyata nüfuz etməsi ilə elektron ticarətin inkişafı, yeni biznes sahələrinin və iş yerlərinin yaranması, avtomatlaşma prosesləri nəticəsində məhsuldarlığın artmasının iqtisadi artıma müsbət təsiri inkaredilməzdir. Rəqəmsal iqtisadiyyatın əsas hərəkətverici qüvvələri olan internetin və elektron ticarətin inkişafı fərdlərə və bizneslərə inkişaf etmək və gəlir əldə etmək üçün geniş imkanlar yaratdı. Elektron ticarətin inkişafı çatdırılma, satış, reklam xərclərinin azalmasına və bizneslərin 365 gün 24 saat öz satışlarını reallaşdırmalarını mümkün etdi, onlar üçün məsafədən satışı mümkün edərək qlobal bazarlara çıxışın əlçatanlığını və rəqəbətliliyi artırdı. İstehlakçı və istehsalçılar, bizneslər, eləcə də dövlət və özəl sektor, arasındakı əlaqələr genişləndi (Kahal & Singh, 2005).

Ümumilikdə, informasiya texnologiyalarının istifadəsi, innovasiyaların təşviqi, qloballaşma iqtisadiyyatda dəyər yaradır və iqtisadi artıma, məşğulluğa, istehsala müsbət təsir edir. Rəqəmsallaşma yüksək texnoloji bacarıqlara malik olan işçilər üçün məsafədən iş imkanları və yüksək əməkhaqqı təklif edən iş yerləri yaradır. Bu gün texnologiya sahəsində fəaliyyət göstərən şirkətlərin zənginliyini nəzərə alsaq, onların dövlətə ödədikləri vergilər dövlət gəlirlərinin də artımına müsbət təsir edir.

Lakin rəqəmsallaşmanın sosial-iqtisadi münasibətlərə təsirinin mənfi tərəfləri haqqında da danışılır. Bərabərsizlik üzrə göstəricilərdə baş verən mənfi dəyişikliklərdən biri odur ki, özəlləşdirmə tədbirləri nəticəsində artıq son 40 ildə dövlətlərin sərvətləri azalmaqda və sərvət özəl sektorun əlində cəmlənməkdədir. Belə ki, dünya əhalisində zəngin insanların payı 1995-ci ildən etibarən 6%-dən 9%-ə və zəngin təbəqənin mülkiyyətində olan sərvət payı da 1%-dən 3%-ə yüksəlib (Dünya Bərabərsizlik Hesabatı, 2022). Dövlətlərin sərvətləri azaldığı halda, sərvətin özəl sektorda payının artması dövlətin öz sərvətin bölüşdürücü kimi rolunu həyata keçirməsinə siyasi və

maliyyə cəhətdən çətinliklər formalaşdırır, bilir ki, bu da gəlir bərabərsizliyinə təsir edən amillərdən biri kimi qəbul edilə bilər (Chancel, 2019).

Ənənəvi sənaye sahələrində avtomatlaşma nəticəsində əhəlinin müəyyən hissəsi üçün işsizlik yaranır, lazımı rəqəmsal texnologiyalara və texniki bacarıqlara malik şəxslərlə, belə imkanlara çıxışı məhdud şəxslər arasındakı fərqlər böyüyür. İri şirkətlər texnologiyalara və rəqəmsal bacarıqlara investisiyalar yatırır rəqəmsallaşmanın faydalarından yararlanmaqda daha çox üstünlüyə malik olurlar. Belə ki, daim təkmilləşən texnologiyaları və rəqəmsal bacarıqlar üçün təlimləri qarşıla bilməyən kiçik bizneslərin iş yükünü azaldan və məhsuldarlığı artıran alətlərə çıxış imkanları daha zəif olur və bu onların rəqabətdə inkişaf etmiş bizneslərə uduzmaqları ilə nəticələnir, bazarda monopoliyaların yaranması rəqabəti zəiflədir (Kehal & Singh, 2005).

Bu məqamda XX əsrdə sənayeləşmənin sürətli inkişaf etdiyi dövrdə yaranmış iqtisadi nəzəriyyəni xatırlamaq yerinə düşür. Avstriyalı iqtisadçı Şumpeterin effektivlik nəzəriyyəsinə görə o, monopoliyanı istehsal amillərinin yeni kombinasiyasının nəticəsində əldə edilən uğur, həm də iqtisadiyyatın inkişafı üçün müsbət hadisə kimi qiymətləndirirdi. Şumpeter 1911-ci ildə dərc edilən “İqtisadi inkişaf nəzəriyyəsi” adlı əsəri ilə iqtisad elminə ilk dəfə “innovasiya” anlayışını daxil edərək, onun həm yaradıcı, həm də dağıdıcı tərəfinin olduğunu vurğulamışdı. O, qeyd edirdi ki, innovasiyaların tətbiqi köhnə texnologiyaların, bəzi sənayelərin daha yeni və effektiv olanları ilə əvəzlənməsinə görə işçilərin ixtisarı, işçi qüvvəsinə olan tələblərin dəyişilməsi ilə nəticələnəcəkdir, hansı ki, bu zaman gəlir bərabərsizliyinin artması gözləniləndir. İnnovasiyaların tətbiqində uğurlu olanların bazarda monopoliyaları yaranacaqdır. Lakin uzunmüddətli iqtisadi artım üçün qısamüddətli dağıdıcılıq yaradan innovasiyaların tətbiqi zəruridir (Cəfərova, 2022). Yəni problemə Şumpeterin mövqeyi ilə yanaşsaq, rəqəmsal iqtisadiyyatın yaratdığı mənfi nüanslar yaradıcı dağıdıcılıqdır və uzun müddətdə baxıldıqda texnoloji yeniliklərin tətbiqi iqtisadiyyatda geniş imkanlar yaradır.

QLOBAL İQTİSADI BƏRABƏRSİZLİK ÜZRƏ SON TENDENSİYALAR

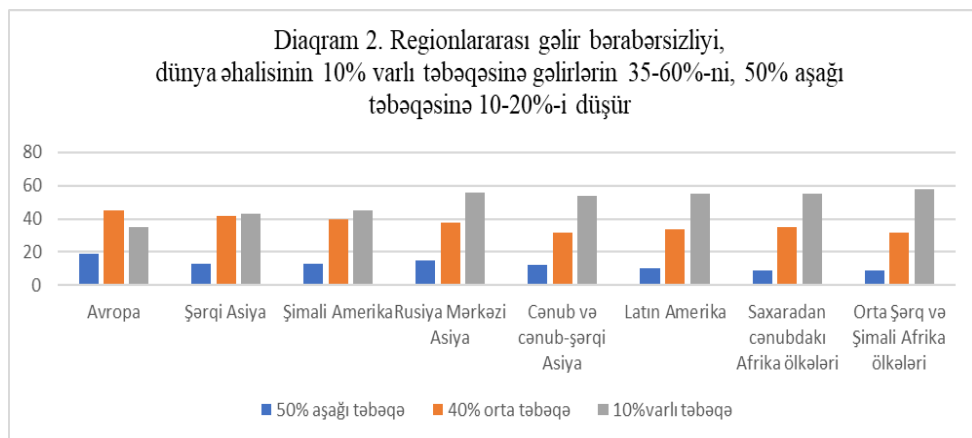
İqtisadi bərabərsizliyi qiymətləndirmək üçün milli gəlir və milli sərvət göstəricilərindən istifadə olunur. Milli gəlir il ərzində ölkədə hər bir fərdin

əldə etdiyi gəlirlərin cəmidir. Buraya bütün istehsal vasitələrindən əldə edilən gəlirlər - əməkhaqqıları, faiz və dividend gəlirləri aid edilir. Milli sərvət isə ölkədə fərdlərin mülkiyyətində olan bütün növ aktivlərin dəyərini özündə birləşdirir.

Belə ki, Dünya Bərabərsizlik Hesabatında (2022) əks olunan rəqəmlərə əsasən, dünya əhalisinin ən varlı 10%-i qlobal səviyyədə gəlirin 52% həcmi qazanır, əhalinin aşağı təbəqəsinə daxil 50%-i üçün bu göstərici 8.5%-dir. Dünyada varlı azlığı təşkil edən 10%-ə daxil olan bir fərdin orta illik gəliri 87 min avro təşkil etdiyi halda, kasıb təbəqədən olan bir fərdin orta illik gəliri isə 2800 avrodur (2021).

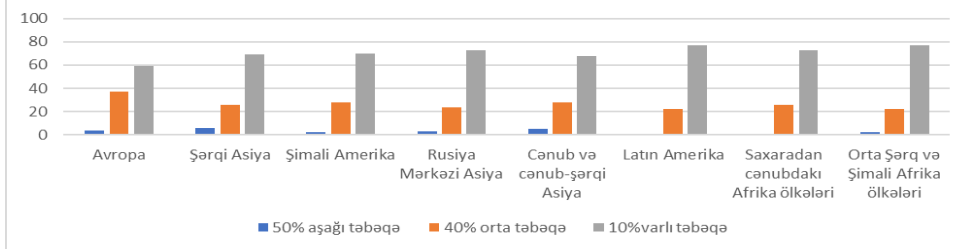
Statistikalar göstərir ki, dünyada sərvət bərabərsizliyi gəlir bərabərsizliyindən daha dərinidir. Belə ki, dünyanın ən zəngin 10%-ini təşkil edənlər qlobal sərvətin 76%-inə sahiblik etdiyi halda, kasıb təbəqəyə malik əhalinin digər 50%-i üçün bu göstərici cəmi 2%-dir. Belə ki, dünyanın ən zəngin 1%-ini təşkil edənlər isə qlobal sərvətin 38%-inə sahibdirlər (2021) (Dünya Bərabərsizlik Hesabatı, 2022).

Diaqram 1-də qlobal sərvət bərabərsizliyi regionlar üzrə ətraflı şəkildə təsvir edilmişdir. Diaqram 1-ə əsasən təbii sərvətlər hesabına yaşayan ənənəvi iqtisadiyyata malik Afrika və Orta Şərq ölkələrində bərabərsizliyin ən yüksək səviyyəsi müşahidə olunur. Diaqram 2-dən də göründüyü kimi, Avropada əhalinin 10%-ini təşkil edən ən zəngin təbəqənin regionda gəlirlərin 36%-ini əldə etməyinə baxmayaraq, Afrika və Orta Şərq ölkələri üçün bu göstərici 58%, Asiya üçün 43%, Latin Amerikası üçün isə 55% təşkil edir (2021) (Dünya Bərabərsizlik Hesabatı, 2022).

Mənbə:. Dünya Bərabərsizlik Hesabatındakı (2022) məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən hazırla

Diaqram 1. Qlobal sərvət bərabərsizliyi, dünya əhalisinin 10%-ni təşkil edən varlı təbəqə sərvətin 60-80%-nə sahiblik etdiyi halda, 50%-ni təşkil edən aşağı təbəqəsi sərvətin heç 5%-dən çoxuna sahib deyil

Mənbə: Dünya Bərabərsizlik Hesabatındakı (2022) məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən hazırlanıb.

Diaqramlardakı məlumatlara əsasən belə nəticə çıxarmaq mümkündür ki, qlobal gəlir və sərvətin qeyri-bərabər bölgüsü daha çox Amerika, Afrika qitələri üzrə və Orta Şərq ölkələrində göstərir. Ən az bərabərsizlik göstəricisi Avropa ölkələrində müşahidə olunur. Təsadüfi deyildir ki, rəqəmsallaşma ən yaxşı Avropa, ən zəif isə Afrika üzrə özünü göstərir. Elektron ödəniş, dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşması, elektron ticarət, elektron təhsilin yüksək inkişaf etdiyi Avropa ölkələri üçün təbəqələrarası bərabərsizlik daha azdır. Təbii ki, Avropa ölkələri rəqəmsal inkişafın bu səviyyəsinə gəlib çatmaqlarına görə tarixi üstünlüklərinə borcludurlar.

1800-1950-ci illərdə sənaye inqilabından sonra Avropa ölkələri dünyanın böyük bir hissəsində müstəmləkələr qurdular. Bu dominantlıq sənayeləşmiş ölkələr tərəfindən müsləmləkə ölkələrin resurslarının istismarı ilə nəticələnən ölkələrarası qeyri-bərabər əlaqələr formalaşdırdı. Tarixçi Kennet Pomeranz qeyd edir ki, XVIII əsrin sonları İngiltərədə başlayan sənaye inqilabı dünyanın o biri tərəfində xammal və enerji resurslarının istismarı hesabına baş tuturdu. Bütün bunlar Qərbin bugünkü maliyyə və texnoloji inkişafına gətirib çıxardı. Dünya müharibələrindən sonra Avropa ölkələrinin zəifləməsi və yeni müstəqil dövlətlərin yaranıb güclənməsi nəticəsində qlobal dövlətlərarası bərabərsizlik müəyyən qədər azaldı (Dünya Bərabərsizlik Hesabatı, 2022). Lakin yenə də klassik müstəmləkəçilik dövründə güclü olan ölkələr bu gün də kapital və texnoloji inkişaf baxımından üstünlüklər və qlobal iqtisadiyyatda dominantlıq edirlər.

Rəqəmsal inqilab da texnologiyaların istehsalı və təkmilləşdirilməsi üçün xammal və enerji ehtiyatlarına ehtiyac duyur. Tarixi üstünlüyə malik olan Avropa ölkələri yenə daha bir inqilabın - rəqəmsal inqilabın öncülləridir və

bu üstünlük onlara rəqəmsallaşmanın imkanlarından daha çox fayda əldə etmək imkanı verir. Lakin bu dəfə inkişafın qeyri-bərabər getməməsi, bütün ölkələrin rəqəmsallaşmasının nəticələrindən bərabər istifadə etmək imkanına malik olmaları üçün işlərin görülməsinə ehtiyac var.

28 Aİ (Avropa İttifaqı) ölkəsindən əldə edilən məlumatlar əsasında aparılan bir tədqiqat nəticələrinə əsasən müəyyən olunmuşdur ki, rəqəmsal iqtisadiyyat inkişaf etdikcə gəlirlər arasındakı fərq azalmağa doğru meyil edir. Tədqiqat sonunda Avropa ölkələri üçün hazırlanan məsləhətlərə əsasən startapların, rəqəmsal infrastruktura investisiyaların yatırılması, rəqəmsal bacarıqları aşılaman təlimlərin keçirilməsi və təhsilin inkişaf etdirilməsinin rəqəmsallaşmanın səbəb olduğu gəlir bərabərsizliyinə müsbət təsir edəcəyi nəticəsi əldə edilmişdir (Tian & Xiang, 2024).

Daha başqa bir təşəbbüslə 49 ölkə haqqında Dünya Gəlir Bərabərsizliyi məlumat bazası (World Income Inequality Database), Dünya Bankının məlumat bazasından əldə edilən informasiyalar əsasında 2010-2020-ci il aralığında rəqəmsal iqtisadiyyatın iqtisadi bərabərsizliyə təsiri tədqiq edilmişdir. Əldə edilən nəticə bundan ibarət idi ki, rəqəmsal iqtisadiyyat gəlir bərabərsizliyini azaldır. Xüsusən bərabərsizliyin yüksək olduğu ölkələrə rəqəmsal iqtisadiyyatın müsbət təsiri daha geniş olduğu halda, sosial əsaslarla idarə olunan ölkələrdə bərabərsizliyə rəqəmsal iqtisadiyyatın bu və ya digər dərəcədə təsiri cüzdür ([Xiao Xu](#), 2023).

2002-2020-ci illər arasında 30 inkişaf etmiş iqtisadiyyat və 35 inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlardan əldə edilən məlumatlara əsasən rəqəmsallaşmanın bərabərsizliyə təsirləri araşdırılmışdır. Nəticədə müəyyənəşdirilmişdir ki, inkişaf etmiş iqtisadiyyatlarda ölkə daxilində rəqəmsal fərqliliklərin azlığı və təhsilin yüksək səviyyəsi sayəsində aztəminatlı insanlar rəqəmsal texnologiyalara asanlıqla çıxış əldə edərək bacarıq və biliklərini artırma bilirlər (UNCTAD, 2021). Bu insanlar üçün daha yüksək maaşlı işlər tapmaqda daha rahat olur və bu da aşağı gəlirli və yüksək gəlirli şəxslər arasındakı fərqi daraldaraq bərabərsizliyi azaldır. Bunun əksinə olaraq, inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlarda, aşağı inkişaf səviyyəsi səbəbindən rəqəmsal fərqliliklər böyükdür və təhsil səviyyəsi də aşağıdır. Aztəminatlı insanlar rəqəmsal texnologiyalara asanlıqla çıxış əldə edə bilmirlər. Yüksək gəlirli insanlar isə maliyyə imkanları ilə rəqəmsal texnologiyalara çıxış əldə edərək öz bacarıq və biliklərini artırır. Bu, onların daha yüksək maaşlı işlər tapmasını və irəliləməsini asanlaşdırır və aşağı gəlirli və yüksək gəlirli şəxslər arasındakı fərqi genişləndirərək bərabərsizliyi artırır. Bu onu göstərir ki, rəqəmsal iqtisadiyyatda gəlir

bərabərsizliyinə yanaşmalar digər amillərdən, məsələn, ölkənin cari iqtisadi inkişaf səviyyəsi, iqtisadi münasibətlərin inkişaf xüsusiyyətləri və s. dən də asılıdır (Nguyen, 2022).

Lakin rəqəmsallaşmanın inkişaf etməkdə olan ölkələrə təsirsiz ötürmədiyini sübut edən təcrübələr də kifayət qədərdir. Belə ki, ötən əsrin sonlarında Şərqi Asiya ölkələri texnologiyaya və insan kapitalına investisiyalar yatıraraq sürətli iqtisadi inkişafı Asiya pələngləri (Honkonq, Tayvan, Cənubi Koreya, Sinqapur) ləqəbini qazandılar. Bu dövlətlər texniki təhsilə, elmə və İKT-yə investisiyaları ilə qısa zamanda dünyanın texnoloji məhsullarının istehsalçı və ixracatçılarına çevrildilər. Təbii resurslarla zəif təmin olunan bu ölkələr üçün texnoloji inkişaf və rəqəmsal bacarıqlar əslində inkişafın əsasını təşkil edən amil kimi rol oynayaraq, regionda onların zəif mövqeyini yüksəltdi. (Tian & Xiang, 2024) Burdan aydın olur ki, rəqəmsallaşma düzgün siyasət yürüdüldükdə dövlətlər üçün yeni imkanlar yaradaraq, onların iqtisadi inkişaf pillələrini çıxmağına yardım edərək dövlətlərarası bərabərsizliyə müsbət təsir göstərir. Təsadüfi deyil ki, 21-ci əsrdə qlobal bərabərsizlik üzrə baş verən tendensiyalardan biri də odur ki, dövlətdaxili bərabərsizlik səviyyələri artsa da, dövlətlərarası bərabərsizliyin səviyyəsi azalmışdır (Dünya Bərabərsizlik Hesabatı, 2022).

RƏQƏMSAL İNQİLAB VƏ KUZNETS ƏYRİSİ

1950-ci illərdə iqtisadi artım və gəlir bərabərsizliyi üzrə araşdırmaları ilə məşhur olan iqtisadçı Simon Kuznetsin irəli sürdüyü teoremə görə iqtisadi artım baş verdikdə, bu ilkin mərhələdə bərabərsizliyin artması ilə müşahidə olunur. Zaman keçdikcə qrafikdə U əyrisi yaranır və bərabərsizlik azalır. Belə ki, sənaye inqilabı baş verdiyi dövrdə aqrar təsərrüfata əsaslanan ölkələr sənaye əsaslı iqtisadiyyata keçdikləri dövrdə gəlirlərarası bərabərsizlikdə yüksəlmə müşahidə olundu. Bunun səbəbi ilkin olaraq sənayeləşmənin konkret regionlarda baş verməsi idi. Sənayeləşmə inkişaf etdikcə istehsal vasitələri, texnologiyalar və kapital müəyyən qruplar tərəfindən nəzarət olunduğuna görə bərabərsizlik öz uc nöqtəsinə çatdı. Lakin sənayeləşmənin əhatə dairəsi genişləndikcə, insanların təhsilə çıxış imkanlarının artması, vergi sisteminin və insan hüquqlarının inkişafı, sosial müdafiə mexanizmlərinin yaranması ilə daha çox insan inkişafdan yararlanmağa başladı, yaşam standartları yüksəldi və gəlir bərabərsizlikləri arasındakı fərq azalmağa başladı (Alfani, 2024).

Hazırda dünyada baş verən rəqəmsal inqilabının da Kuznetsin sənaye inqilabı üçün qeyd etdiyi mərhələlər üzrə bölgüsünü həyata keçirə bilərik. Rəqəmsal inqilab – Dörüdüncü sənaye inqilabı nəticəsində texnologiya sahəsində elitaların meydana gəlməsi və onların texnoloji inkişafı istiqamətləndirmələri birinci mərhələ kimi qəbul edilə bilər. Bu halda güc və sərvət iri texnoloji nəhənglərin əlində təsir vasitəsinə çevrilir. Rəqəmsallaşma və avtomatlaşma işçi qüvvəsindən yüksək rəqəmsal bacarıqlar tələb etdiyinə görə, belə bacarıqlara malik olmayan işçilərin gəlirlərinin azalması və iş yerlərini itirmələrinə səbəb olur. Lakin rəqəmsallaşmanın əhatə dairəsi genişlədikcə və rəqəmsal texnologiyalara, internetə əlçatanlıq artdıqca, təhsilə, informasiyaya çıxışın artması cəmiyyətdə yeni imkanlara bərabər çıxış yaradır. Sənaye inqilabına keçid dövründə olduğu kimi rəqəmsallaşmanın ilkin fazasında onun nəticələri bərabər paylanmaya bilər. Elektron təhsil, internetə əlçatanlığın artması, rəqəmsal texnologiyaların geniş istifadəsi tədricən əhalinin aşağı təbəqələri üçün yeni imkanlar yaradaraq, onların iqtisadi vəziyyətlərində müsbət tendensiya formalaşdırır.

Əslində Kuznet iqtisadiyyatda ilkin mərhələdə gəlir bərabərsizliyi formalaşdıran struktur dəyişikliklərinin əhəmiyyətli olduğunu başa düşərək, iqtisadi artım və texniki tərəqqinin mütəmadi olaraq bərabərsizliyi azaldacağını qeyd edirdi. Lakin rəqəmsallaşmanın intensivləşdiyi ötən əsrin 80-90-cı illərindən bu günə qədərki bərabərsizlik üzrə inkişaf etmiş ölkələrdə artan rəqəmlər müəyyən qədər bu nəzəriyyənin doğruluğu ilə bağlı şübhələri artırdı.

RƏQƏMSAL FƏRQLİLİKLƏR

BMT-nin Ticarət və İnkişaf Konfransının (UNCTAD) məlumatlarına görə, ölkələr arasında rəqəmsal inkişaf çox qeyri-bərabərdir. Hazırda dünyada aşağı səviyyədə və əksinə hiper-rəqəmsallaşmış iqtisadiyyatlar arasındakı böyük fərqlər xarakterizə olunur.

Bərabərsizlik və rəqəmsallaşma arasındakı əlaqəni araşdırmaq üçün rəqəmsal fərqliliklərin öyrənilməsi vacibdir. Belə ki, rəqəmsal fərqliliklər komputer texnologiyalarına və internetə bərabər çıxışın olmadığı ölkələr, regionlar və ölkə daxilindəki ərazilər arasında yaranır. İKT və informasiyaya çıxış və istifadədə fərqliliklər insanlar, bizneslər və millətlər arasında sosial-iqtisadi bərabərsizliyi formalaşdırır. Rəqəmsal texnologiyalardan istifadə fərqlilikləri sosial qruplar arasında gəlir, təhsil, cins, etnik mənsubiyyət

müxtəlifliyinə, bizneslər arasında biznesin həcminə, yerinə görə yaranır. Lakin rəqəmsal fərqliliklərin ən böyük səbəbləri gəlir və təhsildir. Daha yaxşı təhsilə malik və ya yüksək gəliri olanlar üçün İKT əlçatanlığı yüksək səviyyədə özünü göstərir (OECD Digital Economy Papers, 2021).

Rəqəmsal iqtisadiyyat teleiş, məsafədən iş kimi imkanlarla insanlar üçün global əmək bazarına çıxışı asanlaşdırır. Lakin bu da rəqəmsal infrastrukturun və bacarıqların mövcudluğu şəraitində baş verdiyi üçün, rəqəmsallaşma səviyyəsinin fərdlər və coğrafiyalar arasında müxtəlifliyi səbəbindən gəlir fərqliliklərini dərinləşdirə bilər. Rəqəmsal fərqliliklərin yaratdığı rəqəmsal bərabərsizliklər insanlar arasında gəlir bərabərsizliyini böyüdən əsas səbəblərdən biri kimi qəbul edilir.

Rəqəmsal fərqliliklərin ölçülməsi üçün müxtəlif indekslər hazırlanmışdır. Məsələn, Avropa İttifaqı ölkələri üçün Rəqəmsal İqtisadiyyat və Cəmiyyət İndeksi (DESI) Avropa ölkələrinin rəqəmsal iqtisadiyyat və cəmiyyət sahəsində inkişaf səviyyəsini qiymətləndirən kompleks bir göstəricidir. İndeks beş əsas ölçümdən ibarətdir: rəqəmsal əlaqə, insan kapitalının rəqəmsal bacarıqları, İnternet xidmətlərinin istifadəsi, bizneslərin rəqəmsallaşma səviyyələri və dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşması. Əlaqə ölçümü İnternet və genişzolaqlı infrastrukturların keyfiyyətini və yayımlanmasını, habelə insanların rəqəmsal texnologiyalardan istifadəsini ölçür. Rəqəmsal bacarıqların ölçümü insanların rəqəmsal savadlılığını və əsas İKT bacarıqlarını qiymətləndirir. İstifadə ölçümü insanların İnternetdəki fəaliyyətlərini, məsələn, onlayn alış-veriş və sosial media istifadəsini araşdırır. Rəqəmsal biznes ölçümü bizneslərin rəqəmsal mühitdə necə fəaliyyət göstərdiyini, o cümlədən e-ticarət və biznesdə rəqəmsal texnologiyaların istifadəsini qiymətləndirir. Nəhayət, dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşması ölçümü hökumət və ictimai qurumlar tərəfindən təqdim olunan rəqəmsal xidmətləri, məsələn, onlayn hökumət xidmətləri və e-sağlamlıq xidmətlərini qiymətləndirir. Hər bir ölçüm 0-100 arasındakı bir qiymət qazanır ki, bu ölçümləri və əlaqəli göstəriciləri birləşdirərək, DESI hər bir Aİ üzv ölkəsinə rəqəmsal inkişafın geniş bir qiymətləndirilməsini təqdim edir (Tian & Xiang, 2024).

DESI indeksi və GINI indeksi arasında əlaqəni araşdıran bir tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, DESI insan kapitalı ölçümü üzrə bir xallıq yüksəlmə, GINI indeksində -0.367 azalmayla nəticələnir. DESI indeksinin KOB-ların rəqəmsal texnologiyalara inteqrasiyası indikatoru üzrə bir xallıq yüksəlmə GINI indeksində -0.228 azalmayla nəticələnir. Bu həmçinin onu göstərir ki, rəqəmsal bacarıqlara və KOB-ların

rəqəmsallaşmasına yatırımlar etməklə gəlir bərabərsizliyinə müsbət təsir etmək olar (Anson, 2024).

Asiya İnkişaf Bankı və Dünya Bankı kimi global donorlar rəqəmsal fərqlilikləri azaltmaq və rəqəmsal inkişafdan aşağı inkişaf etmiş ölkələrin də yararlanmaları üçün müəyyən proqramlar həyata keçirirlər. Məsələn, “Afrika üçün Rəqəmsal İqtisadiyyat” Dünya Bankı tərəfindən həyata keçirilən layihədir və 2030-cu ilə qədər Afrikada fərdlərin, bizneslərin və hökumətlərin rəqəmsal texnologiyalara çıxış imkanlarını artırmağı hədəfləyir. Layihə çərçivəsində Rural ərazilərin internetlə təminatı həyata keçirilir, e-hökumət proqramları yaradılır, rəqəmsal ödəniş xidmətlərinə çıxış imkanı yaradılır (Ingram, 2021). Bu təşəbbüslər, qeyri-bərabərliklərin azaldılması və inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında daha ədalətli rəqəmsal mühitin yaradılması üçün vacib bir addım kimi qiymətləndirilməlidir.

NƏTİCƏ

Araşdırmanın nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, elektron ticarət və rəqəmsal texnologiyalar iqtisadi artımı təşviq edir, yeni iş yerləri yaradır və məhsuldarlığı artırır. Elektron ticarət platformaları kiçik bizneslərin global bazarlara çıxışını asanlaşdırır, məsafədən satış imkanlarını artırır. Rəqəmsal bacarıqlara malik olan işçilər üçün yeni, yüksək maaşlı iş imkanları yaranır. Bir şey aydındır ki, rəqəmsallaşma özü birbaşa gəlir bərabərsizliyinə səbəb olan amil deyildir. İqtisadi bərabərsizliyə səbəb olan əsas amil insanların rəqəmsal texnologiyalara və müasir əmək bazarının tələblərinə cavab verən keyfiyyətli təhsilə çıxışda fərqli imkanlara sahib olmalarıdır.

Rəqəmsal iqtisadiyyatın təsirlərini daha ətraflı şəkildə qiymətləndirmək üçün müxtəlif metodologiyalar və göstəricilərin istifadə edilməsi zəruridir. Dünya Bərabərsizlik Hesabatı və digər statistik məlumatlar iqtisadi bərabərsizliyin global səviyyədə dinamikasını göstərir. Lakin yeni nəsil rəqəmsal iqtisadiyyat çərçivəsində gəlir bərabərsizliyinə olan yanaşmaların konkretləşdirilməsinə ehtiyac var.

Gəlir bərabərsizliklərini azaltmaq məqsədilə təhsil və rəqəmsal bacarıqların inkişaf etdirilməsi, startapların və kiçik bizneslərin dəstəklənməsi, rəqəmsal infrastruktura investisiyalar edilməsi vacibdir. Bu yanaşmaların həyata keçirilməsi rəqəmsal iqtisadiyyatın daha inkluziv olmasına və bərabərsizliklərin azalmasına kömək edə bilər. Dünya Bankı, Asiya İnkişaf Bankı kimi beynəlxalq institutların aşağı inkişaf etmiş ölkələrdə rəqəmsal

layihələri maliyyələşdirmə istiqamətində fəaliyyətləri dəstəkləmələri, həmçinin hər bir dövlət daxilində aşağı inkişaf etmiş ərazilərin rəqəmsal inkişafı üçün proqramların həyata keçirilməsi rəqəmsal fərqlilikləri azaltmağa yardım edəcəkdir. Əlavə olaraq, rəqəmsal iqtisadiyyatın geniş yayılması ilə əlaqədar olaraq, dövlətlərin sərvətlərin bərabər paylanmasını təmin etmək üçün daha effektiv siyasətlər inkişaf etdirmələri lazımdır. Sosial təminat sistemlərinin gücləndirilməsi və effektiv vergi sistemi iqtisadi bərabərsizliyin azaldılmasında müsbət təsir göstərə bilər.

Əgər texnoloji inkişaf və qloballaşma nəticəsində bacarıqlara artan tələbləri təhsil sistemi ödəyə bilməsə, bu, gəlir bərabərsizliyini artırmağa davam edəcək. Ona görə də texnoloji inkişaf ilə təhsil arasındakı yarışda təhsilin qalib gəlməsi zəruridir.

Rəqəmsallaşmanın ictimai həyatın bütün sahələrinə nüfuz etdiyi dövrdə keyfiyyətli interneti, elektron təhsilə əlçatanlığı, e-ticarətə çıxışı, lazımı rəqəmsal infrastruktura malik olmayan insanların qlobal iqtisadi münasibətlərdən və dolayısı ilə gəlir bölgüsündən kənarda qalacağı dəqiqdir. İngilis iqtisadçısı Keyns qısa müddətli iqtisadi sabitliyi və maksimum bərabərsizliyin azaldılmasını qarşısına məqsəd qoyurdu. Onun baxışından yanaşsaq, bərabərsizliyi azaltmaq üçün dövlət müdaxilələrinin həyata keçirilməsi – effektiv vergi sistemi, rifah proqramları, rəqəmsal infrastrukturun inkişafı üçün dövlət dəstəyi proqramları həyata keçirilərək gəlir bərabərsizliyinə müdaxilə edilə bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Alfani, G. (2024). Inequality in history: A long-run view (Working Paper No. 2024/05). World Inequality Lab. <https://wid.world/document/inequality-in-history-a-long-run-view-wid-world-working-paper-2024-05/>
2. AU, A. (2024). How do different forms of digitalization affect income inequality? *Technological and Economic Development of Economy*, 30(3), 667-687. <https://doi.org/10.3846/tede.2024.20562>
3. Cəfərova, R. T. (2022). İqtisadi artım nəzəriyyələrinə müqayisəli yanaşma.
4. Chancel, L. (2019). Ten facts about inequality in advanced economies (Working Paper No. 2019/15). World Inequality Database. <https://www.piie.com/sites/default/files/documents/chancel20191017.pdf>

5. Drori, G. S. (2006). Global e-litism: Digital technology, social inequality, and transnationality? Stanford University.
<http://dx.doi.org/10.13140/2.1.3598.7203>
6. Ingram, G. (2021). Bridging the global digital divide (Brookings Global Working Paper, No. 157). Brookings Institution.
7. Kehal, H. S., & Singh, V. P. (2005). Digital economy: Impacts, influences, and challenges. Idea Group Publishing.
<https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi4/0006157.pdf>
8. Nguyen, V. B. (2022). Does digitalization widen income inequality? A comparative assessment for advanced and developing economies. *South East European Journal of Economics and Business*, 17(2), 154-171.
<https://doi.org/10.2478/jeb-2022-0021>
9. OECD. (2001). Understanding the digital divide (OECD Digital Economy Papers, No. 49). <https://dx.doi.org/10.1787/236405667766>
10. Tian, L., & Xiang, Y. (2024). Does the digital economy promote or inhibit income inequality? *Heliyon*, 10(14).
<https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e33533>
11. UN ECLAC. (2020). The digital economy for structural change and equality. <https://repositorio.cepal.org/server/api/core/bitstreams/46b4a71c-9c3c-4133-84cd-dcc4d5ca6433/content>
12. UNDP. (2022). World Inequality Report 2022.
13. United Nations, Department of Economic and Social Affairs. (2020). World Social Report 2020: Inequality in a rapidly changing world.
<https://www.un.org/development/desa/dspd/wp-content/uploads/sites/22/2020/02/World-Social-Report2020-FullReport.pdf>
14. Xu, X. (2023). Digital economy, industrial structure and income inequality: Based on cross-border panel data.
<http://dx.doi.org/10.54097/fbem.v10i3.11313>
15. Youvan, D. C. (n.d.). Plutocracy and technology: Navigating the concentration of power in the digital age. ResearchGate.
<http://dx.doi.org/10.13140/RG.2.2.13943.64169>